

MIGRACIONA KRETANJA U REGIONU I ŽIVOTNI PROBLEMI UNESREĆENIH PORODICA U VANREDNIM SITUACIJAMA

Akademik prof. dr Ibrahim Jusufranić, email: rektor@iu-travnik.com.zh

Akademik prof. dr Rade Biočanin, email: rbiocanin@np.ac.rs

Internacionalni univerzitet Travnik, Bosna i Hercegovina

Sažetak: Vrijeme u kojem živimo prepuno je izazova i promjena koje zadiru u sva područja života i rada ljudi i kvalitet životne sredine. Migracije su odraz i obilježje društveno-ekonomskih i političkih specifičnosti i kao imaju važnu kulturno-povijesnu ulogu u konkretnom prostoru jedne države ili regiona. Danas, društveno-ekonomske promjene su značajne, ali ne smije se zanemariti značaj demografskih promjena u regionu, gdje se na prostorima smijenila dva carstva, osjetili tragovi dvaju svjetskih ratova, sukobi na prostorima Ex Jugoslavije te posljedice nedavne emigrantske krize. U pripremi ovog koautorskog rada analizirano je više izvještaja iz raznih kriznih žarišta uz „pronalaženje“ direktnih korelacija pojava i uzroka emigrantske krize i spremnosti organizacije i unutrašnje koordinacije krizne komunikacije i efikasnosti njenog rukovodstva. Ovi nesrećni ljudi su pobjegli iz rata, prešli jednu ili dve granice, moraju da pređu još mnogo granica da bi došli do bezbjednog lokaliteta normalnog življenja. Zato je važno da se ojačaju pravni mehanizmi, da se podijeli teret između zemalja, razmotre kvote, povede mnogo više računa o unesrećenim porodicama-emigrantima. Važno je da granice budu „otvorene“ za izbjeglice, uz očuvanje zdravlja, kvaliteta života i eko-ambijenta. Stoga, poverenje je jedna od najvažnijih varijabli u efikasnom upravljanju komunikacijama u vrijeme migrantskog "iznenađenja".

Ključne reči: životni ambijent, vanredne situacije, migraciona kretanja, životni problemi krizno komuniciranje, eko-bezbjednost

MIGRATION IN THE REGION AND LIFE PROBLEMS UNFORTUNATE FAMILY EMERGENCY

Abstract: The time in which we live is full of challenges and changes that affect all areas of life and work and the quality of the environment. Migrations are a reflection of the character and the socio-economic and political specifics as an important cultural and historical role in the specific area of a country or region. Today, the socio-economic changes are significant, but we can not neglect the importance of demographic changes in the region, where the spaces dethroned two kingdoms, felt traces of the two world wars, the conflicts in the former Yugoslavia and the consequences of the recent migrant crisis. In preparation of this co-authored the paper analyzes the multiple reports from various crises with "finding" direktnih correlation between the occurrence and causes of migrant crisis and readiness of the organization and coordination of internal crisis communication and efficiency of its management. These unfortunate people have fled from the war, crossed one or two borders, must cross many borders to reach safe locations normalnog življenja. It is therefore important to strengthen legal mechanisms to share the burden between countries, consider the odds, she took more care of injured family-immigrants. It is important that the boundaries are "open" for refugees, while preserving the health, quality of life and eco-environment. Therefore, trust is one of the most important variables in the effective management of communications at the time of the immigrant.

Keywords: living environment, emergencies, migration trends, vital problems of crisis management, eco-security

Uvod

U postmodernom ambijentu, bremenitom vremenu, u kojem živimo i bitišemo, prepuno je rizika, pretnji, izazova i promjena, koje osjetno zadiru u sva područja života i rada. Tehničko-tehnološka i naučna dostignuća (nano i biotehnologije) iz dana u dan ruše granice svijeta koji smo poznavali, premošćujući udaljenosti među najudaljenijim civilizacijama naše planete,

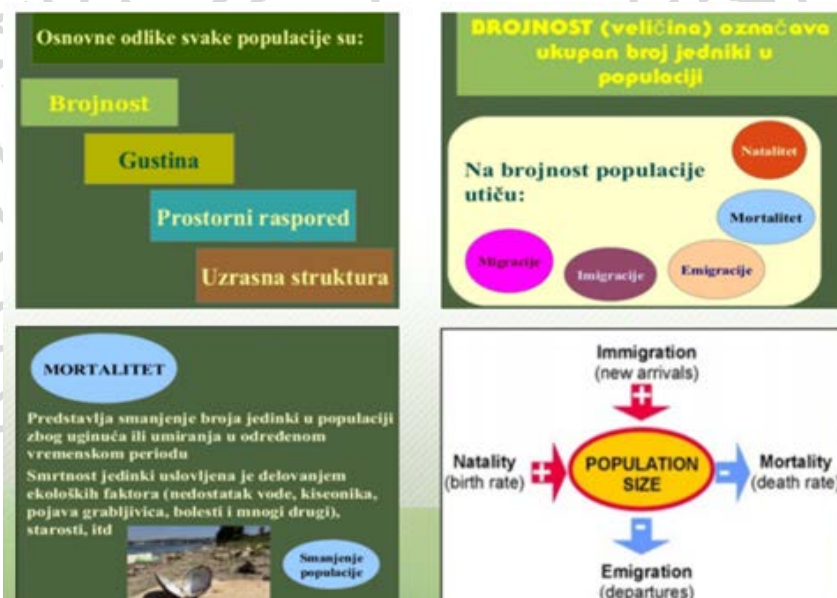
štoviše, sve dostupnijim nam čineći i one druge (globalizacija). Ustaljeni obrasci i navike življenja iz dana u dan bivaju dovedeni u pitanje. I to plaši. Budi strah od promjene pri kojoj nužno umire manji ili veći deo staroga, poznatog nam svijeta, kako bi ustupio mjesto nekom novom, nepoznatom.

S druge strane, teški trenuci i krize sastavni su dio života. Svaku promjenu životne situacije ili statusa, pa i kada je riječ o onima koje spadaju u prirodan životni vijek poput prelaska iz djetinjstva u pubertet, završetka škole, zaposlenja, venčanja i rođenja djeteta prati cijeli niz emocija. Satkani od suprotnosti, koliko god nešto intenzivno želeli, istovremeno duboko u sebi mi se tome opiremo, premda toga uglavnom nismo svjesni, štaviše, što snažnije nešto želimo, tim snažniji je i nesvjesni otpor prema promeni koju to sa sobom nosi. Stoga i događaji koje doživljavamo kao pozitivne, nose sa sobom priličnu dozu stresa te dok npr. smrt bračnog druga/djeteta/roditelja, kao jedna od najvećih životnih trauma, nosi 100 stresnih bodova, ženidba ih nosi 50 (vlastita ozljeda ili bolest 53), trudnoća, rođenje djeteta i prvo zaposlenje po 40 itd. Drugim riječima, stresove i krize ne možemo izbjeći, možemo samo naučiti bolje se nositi s njima. Emotivno i duhovno zrele osobe lakše će prepoznati i naizgled beznačajne krize te na vrijeme reagirati na njih. Trend povećanja broja izbjeglica koji dolaze i prolaze kroz Balkan će se nastaviti, kao što je jednom rekao šef Predstavništva Visokog komesarijata UN za izbjeglice (UNHCR) Hans Fridrih Šoder i dodao da se od međunarodne zajednice može očekivati pomoć u rješavanju ovog problema, kao i da je važno da granice ostanu otvorene za migrante. Eventualno podizanje zida duž granice ne može dovesti u direktnu vezu s povećanjem broja onih, koji će pokušati da pređu granicu ilegalno. Na pitanje mogu li emigranti, tražeći druge rute, da se obrate krijumčarima i kriminalcima, odgovori je da, nažalost, u nedostatku legalnih načina da se prijeđe granica, oni nemaju drugi izbor. To je veliki problem sa kojim se sada suočavamo. Ovi ljudi su pobjegli iz rata, prešli jednu granicu, ali onda moraju da pređu još mnogo granica da bi došli do bezbjednog mjesta i, nažalost, ove granice prelaze nelegalno. Zato je važno da se ojačaju pravni mehanizmi, da se podjeli teret između zemalja, kvote, vodi računa o onome ko se spaja sa porodicom. Važno je da granice ostanu otvorene za izbjeglice/migrante, uz očuvanje zdravlja, kvaliteta života i eko-ambijenta u cjelini.

1. Život čovjeka i aktivnosti u društvu

Ljudske aktivnosti guraju planetu Zemlju u nepoznato. Zapravo, postoje snažni dokazi da smo ušli u novo geološko doba oblikovano ljudskim aktivnostima: „antropocen”. Stanovnici planete Zemlje, uključujući *Homo sapiens* – suočeni su sa nesigurnom budućnošću. Nadalje, naša istraživanja pokazuju da smo već prošli četiri od devet „planetarnih granica”, sigurnih pragova najvažnijih procesa sistema na Zemlji koji održavaju život na planeti. U najnovijem izdanju WWF Izvještaja o živoj planeti prikazano je koliko je situacija teška i kako možemo početi da je popravljamo. Indeks žive planete (*Living Planet Index*) otkriva da su se svjetske populacije riba, ptica, sisara, vodozemaca i gmizavaca smanjile za 58%. U razdoblju od 1970. do 2020. godine mogli bismo da budemo svedoci smanjenja od 2/3 ukoliko odmah ne djelujemo. Moramo da promijenimo energetske sisteme i da ispunimo globalne obaveze u pogledu suočavanja sa klimatskim promjenama i zaštite živog svijeta. Kriza je za jednu organizacijsku okolnost, u kojoj više ne može normalno delovati što onemogućava ostvarenje postavljenih radnih i životnih ciljeva i ugrožava sam opstanak na ugroženom području/teritoriji. Kada kriza nastupi, dolazi do neizvesnosti, nesigurnosti, stresa, panike i zbunjenosti, koje osećaju menadžment, zapošljeni, ali i eksterne javnosti. Sve ovo otežava donošenje pravih odluka za koje u krizi nema mnogo vremena.

Mnogi ljudi se boje da će ih život prevariti i da iz nekog razloga neće uspjeti ostvariti ciljeve koje su si postavili, no znatno je teže kad neočekivano dobijemo nešto što nismo željeli, npr. doživimo nesreću, razbolimo se mi ili netko nama blizak, smanje nam plaću ili dobijemo otkaz, previri nas netko kome smo vjerovali itd. Na neplanirane neugodne situacije nikada nismo dovoljno spremni, pred njima se uvijek osjećamo preplašeno i nedoraslo poput malog djeteta. S druge strane, upravo kroz takve situacije najviše učimo i mijenjamo se. Trenuci neizvesnosti, tjeskobe i straha suočavaju nas s dubokim egzistencijalnim pitanjima, poput onih tko smo, otkuda dolazimo, kamo idemo, zašto se to događa baš nama i baš sada, koja je svrha svega toga... Pokušavajući naći odgovore, mijenjamo se i budimo za dublje dimenzije života i vlastita postojanja. Strah, tj. očekivanje neke nesreće, veće je zlo od onoga što očekujemo i čega se bojimo u svakodnevnom životu. Za rukovođenje eko-krizom potrebna je sposobnost predviđanja velikih kriza i ranjivih tačaka kompanije/preduzeća, sposobnost planiranja strategije za „odgovor“ na moguću krizu scenarija, uočavanje krize u ranom fazama i sposobnost trajne reakcije. Kad do krize dođe, tada strateška komunikacija postaje ključna funkcija upravljanja. Što se tiče odnosa između ljudi, on je mnogo složeniji i obuhvata sve odnose među ljudima, od onih manje složenih i manje bitnih, do vrlo složenih i najbitnijih. Među njima su i najsloženiji i najbitniji za razumjevanje društva, a to su proizvodni odnosi tj. odnosi u proizvodnji. Pojedinačne, emocionalne i intelektualne veze među ljudima rezultat su njihovih pojedinačnih volja, ali odnosi u koje stupaju živeći u naciji, naselju ili porodici su nužni, s obzirom na objektivnost ovih dijelova društvene stvarnosti u postmodernom ambijentu. Brojni su prikazi pozitivnih iskustava razvijenih zemalja EU i svijeta, u kojima se promoviše razvoj najuspješnijih kompanija/preduzeća, koji pokreću privredni rast i razvoj zemlje i regiona u kojima su locirane kompanije tj. veća preduzeća. Nedostatak glavnih resursa: vremena, finansijskih sredstava, proces tranzicije i dugogodišnja kriza u upravljanju velikim sistema uticao je da ovo postane strateški cilj razvoja, koji je bio sastavnica Milenijumskih tj. 17 ciljeva održivog razvoja do 2025. godine.

Slika 1. Teorijsko polazište u „posmatranju“ populacije i stanja u svetu

Društvene vrijednosti predstavljaju osnovni pojam aksiološkog sadržaja u društvenim znanostima. Definišu se kao implicitna ili eksplicitna, opšteprihvaćena, tradicijom naslijeđena mišljenja i vjerovanja u nekoj kulturi o tome što je značajno, ispravno, poželjno, istinito, vrijedno i kojim ciljevima bi trebalo težiti. Kao relativno stabilne, društvene vrijednosti u

najvećoj mjeri određuju karakter, djelovanja institucija i utiču na socijalizaciju ličnosti⁹⁹. Ljudska jedinka se rađa kao najnesposobnija od svih vrsta živih bića, bez svih onih osobina koje je razlikuju od ostalih živih bića, bez ikakvih znanja, navika, kulture i morala. Rađa se samo sa određenim brojem nagona i refleksa, kao nehumanizovana i nesocijalizovana biološka kreatura. Svaki član društva može biti agens socijalizacije-prjenosilac društvenih shvatanja o ponašanju. Agensi socijalizacije mogu biti institucije, škola i mas-mediji. Kada posmatramo sistem vrijednosti današnjeg društva, materijalno u odnosu na duhovno, možemo reći: U okviru svog zanimanja često se susrećemo s različitim profilima ljudi raznovrsne nacionalne i etničke strukture, porijekla i socijalnog statusa. Tako, nedavno pripremajući materijal za ovaj naučni rad, dosli smo do poražavajuće spoznaje. Ništa ne bi bilo neobično da nije riječ o mladim ljudima - momcima i devojkama koji se, eto, osjećaju nesrećnima ili nesamopouzdanim, zato što nešto nemaju što imaju drugi. Možemo se osloboditi negativnih iluzija o instant-uspjehu i bogatstvu koje je sinonim za sreću, prvenstveno zbog toga što nas takve iluzije mogu učiniti trajno nesrećnim ljudima, što vjerujemo da niko svjesno ne želi. Ne treba izjednačavati bogatstvo i sreću, nikako. Važno je znati da se sreća i uspjeh temelje na predanom radu i konkretnim postignućima, a ne na posjedovanju skupocenog auta, jahte, vile ili drugih materijalnih dobara. Ma koliko to nekom bilo teško prihvatiti, istina je da su materijalna dobra posljedica uspjeha, a ne njegov uzrok.

2. Vanredne situacije i ekološka bezbednost

Pod krizama ili vanrednim situacijama podrazumeva se one pojave koje mogu masovno ugroziti stanovnike (život i zdravlje), materijalna, dobra i životna sredina u ratu i u miru. U svim fazama procesa ovladavanja potreban je angažman niza državnih i privatnih organizacija i pojedinaca različitih specijalnosti. Zajednica se mora baviti krizama i pre nego se one dogode, a mora i pomoći u oporavku od posljedica kriza. Kao rezultat modernih promišljanja definisane su četiri faze sveukupnog upravljanja u krizama: ublaživanje, pripravnost, djelovanje i oporavak/obnova.

Život i smrt ili život nasuprot smrti? Eros i Thánatos. Život u svim oblicima, nivoima, fazama i pojavnostima – bios, svijet života... Čovjekov život. Još nerođeni život. Odgovornost. Život ljudske vrste. Sav živi svijet i priroda u celini... Svakodnevni život... Suživot, život jednih pored drugih i jednih sa drugima...Odgovornost za svijet života. *Pravo na život* je jedno od najočiglednijih ljudskih prava, jer bez zaštite samog života uživanje drugih prava je ugroženo. Pravo na život jeste, *osnovno dobro*, tačnije *urođeno pravo*.

Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima: »Svako ljudsko biće ima urođeno pravo na život. Ovo pravo mora biti zaštićeno zakonom. Niko ne može biti lišen života«.

Nije potrebno navoditi sve međunarodne kodekse, deklaracije i slična dokumenta u kojima se, iz različitih aspekata, pledira za apsolutno poštovanje ljudskog života, te celokupnog svijeta života – biosa (*Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Evropska konvencija o ljudskim pravima, Ženevska deklaracija, Helsinška deklaracija, Internacionalni kodeks ljekarske etike, Opšta deklaracija o bioetici i ljudskim pravima*).

⁹⁹ Postoje dve grupe definicija socijalizacije. Po užoj definiciji je sticanje znanja, veština, motiva i stavova koji su potrebni za vršenje sadašnjih i budućih uloga pojedinca u društvu, uči da se ponaša kao svi ostali članovi društva. Psihološke definicije pojma su šire i one ističu da to nije samo formiranje zajedničkih oblika ponašanja nego i formiranje svojevrstne ličnosti i proces putem koga se biološka jedinka transformiše u biosocijalno biće sa određenim, za njega karakterističnim osobinama i načinima ponašanja

Slika 2. Kako definisati život i koji su to parametri

Traganje za vrijednostima je, u stvari, na prvom mjestu, traganje za *normalnim životom*, koje nije ni lako ni jednostavno i koje dugo traje. Svakako da time ništa novo nismo otkrili, a čitaoce smo možda i umorili već poznatim podacima kojima smo ilustrirali sociocid, moralocid i devalvaciju života. U vanrednim situacijama, mnogi od nas pred istinom „zatvaraju“ oči, sve dok ona ne počne govoriti tako glasno da više ne mogu bježati. Mnogi ljudi za ono što ih muči okrivljuju druge i pokušavaju mijenjati ih ili pak bježe u razne aktivnosti i preokupacije. U uzaludnoj bitki sa stvarnošću iscrpljujemo se fizički, tjelesno, emotivno, mentalno i duhovno-ekološki, a upravo to dovodi do kriza i slomova u raznim područjima zdravlja i kvaliteta života. Ipak, smatramo da je neophodno iznova reflektovati sve te procese koji su bitno uticali i još uvijek utiču na našu svakodnevnicu, na svakodnevni život svakog konkretnog pojedinca, svakog građanina, svake građanke regiona. Ponovno promišljanje i osvještavanje, nezaboravljanje, sastavni su procesi *revalvacije života*, kako *svakodnevnog života*, tako i cjelokupnog *svijeta života*, *biosa*, te uspostavljanja svijesti i savjesti o *odgovornosti* pojedinca i pripadajućeg društva za cjelokupan *svijet života*. Migracija/seoba je izraz kojim se opisuje fizičko kretanje ljudi iz jednog područja u drugo, najčešće preko velikih udaljenosti i/ili u velikim grupama. Kroz istoriju su se migracije događale u obliku dobrovoljnih migracija unutar jedne oblasti ili između više njih, te prisilnih migracija (koje uključuju fenomene kao trgovinu robljem i etničko čišćenje). Ljudi koji se nalaze u migraciji se nazivaju *migranti*, a zavisno o kontekstu emigranti (iseljenici), imigranti (useljenci) ili doseljenici. Obično se razlikuju četiri glavna tipa migracije:

1. sezonska migracija, obično vezana uz poljoprivredne delatnosti ili godišnje odmore;
2. migracija od ruralnih prema urbanim područjima, obično vezana uz zemlje u razvoju koje prolaze kroz proces industrijalizacije i urbanizacije;
3. migracija od urbanih prema suburbanim područjima, obično vezana uz razvijene zemlje i motivisana visokim troškovima života i nižom kvalitetom života;
4. međunarodna migracija.

U novije vrijeme za migracije često se upotrebljava i termin "prostorna pokretljivost":

- prema kriterijumu državne pripadnosti: spoljašnje i unutrašnje;
- prema obliku: dobrovoljne i prinudne;
- prema načinu izvođenja: organizovane i stihijne;
- prema trajanju: stalne i privremene;

- emigracija - iseljavanje: imigracija –doseljavanje.

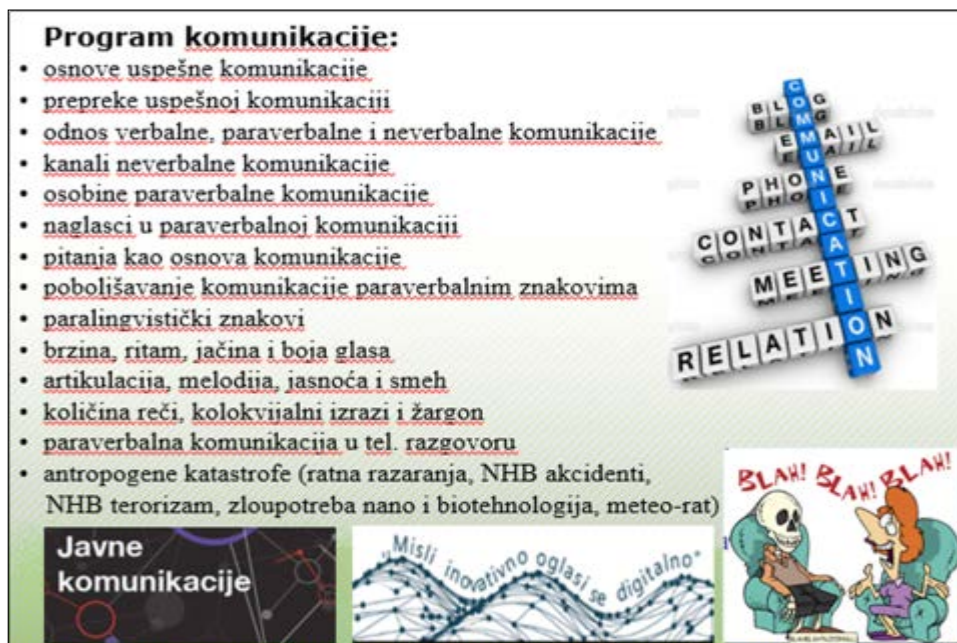

Slika 3. Potresne scene na „maršu bez povratka“ migranata u Evropu

3. Reagovanje u vanrednim situacijama

Vanredna situacija je situacija u kojoj za rezultat pojave uzročnika na objektu/infrastrukturi/teritoriji dolazi do ljudskih gubitaka, materijalnih razaranja, devastacije životne sredine, narušavanja uslova za život i rad ljudi, narušavanja nacionalne privrede i sl. Rizik od pojave vanrednih situacija predstavlja verovatnoću pojave vanrednih situacija koja se određuje odgovarajućim parametrima. Izvor vanredne situacije: opasna prirodna pojava, tehnogeni događaj, zarazna bolest, usled koje dolazi ili može doći do vanrednih situacija. Ima u regionu dosta humanih ljudi spremnih da pomognu drugima, ne samo jednom, samo u nekoj prilici. Ima mnogo ljudi koji ceo život posvete tome. Dakle, dobro pripremljeno krizno komuniciranje omogućava ne samo uspešno prevalazjenje krize, veće i jačanje ugleda u zemlji i inostranstvu, zahvaljujući efikasnoj komunikaciji i primjeni mas-medija. Ovo je osnovno polazište kod pisanja ovog koautorskog rada, čiji je zadatak da istražuje stanje i procese u životnom ambijentu, vanredne situacije i eko-krize, kako bi se došlo do najboljih strategija komunikacije, koja će omogućiti uspešno sprečavanje i prevazilaženje kriznih situacija. Od aprila 2016. godine, praksa u nekim državama EU je obavezna da promovišu i ponude registrovanim pacijentima pristup Internetu svim kodiranim podacima u njihovoj GP kartici, pod uslovima ugovora General Medical Services (GMS) i ličnih medicinskih usluga (PMS). Informacije koje moraju biti dostupne pacijentima uključuju:

- demografski podaci,
- rezultati istraživanja uključujući numeričke vrijednosti,
- problemi / dijagnoze,
- kodovi procedura (medicinski i hirurški) i konsultacijama (simptomi i znaci),
- biološke vrednosti (BP i PEFR),
- imunizacije i lijekovi,
- alergije i neželjene reakcije,
- kodovi koji pokazuju upućivanja ili primljena pisma,
- ostali kodovi (etnička pripadnost, okvir kvaliteta i ishoda).

Slika 4. Program komunikacije u funkciji „reagovanja“ na vanredni događaj

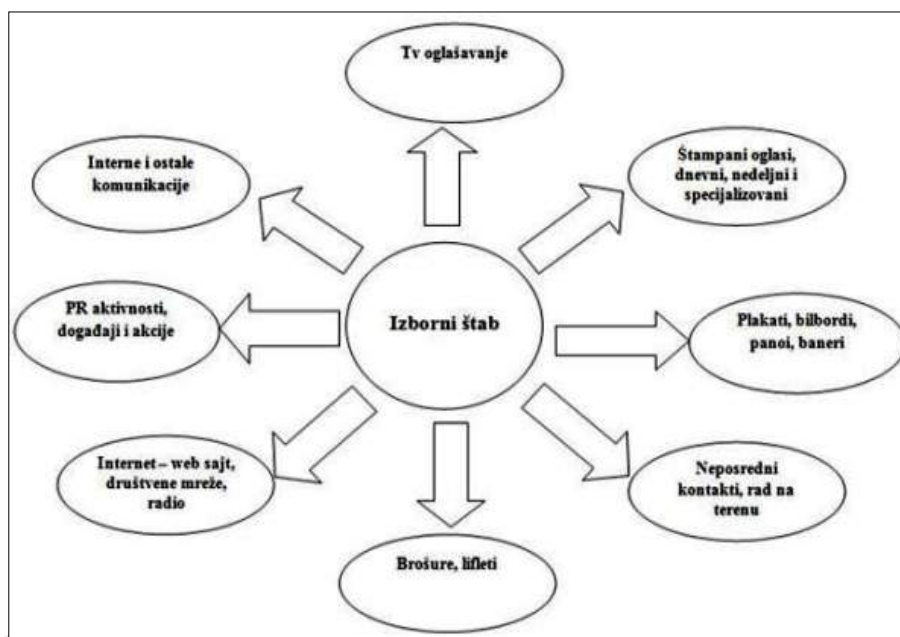
Sve ovo podrazumjeva provjeru zapisa, prije nego što ga pusti za pristup na mreži, ali takođe ima sisteme da bi se osiguralo da napredovanje neočekivanih rezultata, ili dijagnoza "loših vijesti" nije dostupno pacijentu pre nego što su ovi diskutovani.

Treba provjeriti ID svake osobe koja zahtjeva pristup *online* zapisu. Ovo mora biti dokumentacija, u kojoj najmanje jedan identifikacioni dokument sadrži fotografiju, ili *vouching* od strane vežbača ili putem intervjua, koji potvrđuje informacije sadržane u evidenciji podnosioca zahtjeva. Pacijenti imaju pravo da zahtjevaju da određeni dijelovi zapisa ne mogu se vidjeti od strane njihovog punomoćnika.)

Treba osigurati da svaka osoba razume potencijalne implikacije pristupa na zakaz za zakazivanje knjiga, zatražiti ponovo recept ili pregledati njihovu evidenciju. Ovo uključuje odgovornost pacijenta da održi sigurnost i sigurnost informacija u svom zapisu. Ovo uključuje ogromnu količinu administrativnog rada; provjeru evidencije pojedinačno, potvrđivanje ID-a, uspostavljanje protokola o praksi itd. Protokoli su potrebni za proces provjere evidencije i uspostavljanja ID-a, kao i za rješavanje situacija, u kojima pacijenti vide nešto u evidenciji koje ne razumeju, ne slažu ili misle netačno.

Informaciona sigurnost, ponekad skraćena na InfoSec, je praksa sprječavanja neovlašćenog pristupa, upotrebe, otkrivanja, prekida, modifikacije, inspekcije, snimanja ili uništavanja informacija. To je opšti pojam koji se može koristiti, bez obzira na obliku podataka (elektronski, fizički). Ponekad se naziva bezbjednost računara, sigurnost informacionih tehnologija (IT sigurnost) je sigurnost informacija koja se primjenjuje na tehnologiju (najčešće neki oblik računarskog sistema). Vrijedno je napomenuti da računar ne znači nužno kućnu radnu površinu.

Čin pružanja povjerenja informacijama, da se povjerljivost, integritet i dostupnost (S11, CIA, M16, FSB, BND, RAW, DGSE, ASIS, MSS, MOSAD, BIA, SIPA) informacija ne krše (obezbjeđuju da podaci ne budu izgubljeni kada se pojave kritična pitanja). Ova pitanja uključuju, ali se ne ograničavaju na: prirodne i antropogene eko-katastrofe, neispravnost računara/servera ili fizičku krađu. Pošto se većina informacija skladišti na računarima, osiguranje informacija obično obavljaju stručnjaci za IT bezbjednost.

Slika 5. Komunikacije sa migranima u vanrednim situacijama

Atributi za eko-bezbjednost informacija: sistem kvaliteta, poverljivost, integritet i dostupnost d, državnim organima, pre svega. Informacioni sistemi se sastoje od tri glavna dijela: hardver, softver i komunikacija, s ciljem da pomognu u identifikovanju i primeni standarda korporacijsko-industrijske sigurnosti informacija, kao mehanizama zaštite i prevencije, na tri nivoa ili slojeva: fizički, lični i organizacioni. U suštini, implementiraju se procedure ili politike kako bi se ljudima (administratori, korisnici i operatori) informisali, kako da koriste proizvode i osiguraju bezbjednost informacija. organizacija.

Priručnik za reviziju ovlašćenih informacionih sistema (CISA) 2006 pruža sledeću definiciju upravljanja rizicima: "Upravljanje rizikom je proces identifikacije ranjivosti i prijetnji informacijskim resursima koje organizacija koristi za postizanje poslovnih ciljeva i odlučivanje o tome kakve kontraere, ako postoje, kako bi smanjili rizik na prihvatljiv nivo, zasnovan na vrijednosti izvora informacija organizaciji "

Rizik je vjerovatnoća da će se dogoditi nešto loše, što će naneti štetu informacijskom sredstvu (ili gubitku imovine). Ranjivost je slabost koja bi se mogla ugroziti ili nanijeti štetu informacijskom sredstvu. Prijetnja je bilo koji čovjek (priroda), koji ima potencijal da izazove eko-štetu većih razmjera. Vjerovatnoća da će prijetnja koristiti ranjivost izazvati štetu stvara rizik. Kada prijetnja koristi ranjivost za nanošenje štete, ona ima znatnog uticaja. U kontekstu bezbjednosti informacija, uticaj je gubitak raspoloživosti, integriteta i poverljivosti, a moguće i druge gubitke (izgubljeni prihod, gubitak života, gubitak nepokretne imovine). Treba napomenuti da nije moguće identifikovati sve rizike, niti je moguće ukloniti sve rizike. Preostali rizik se zove "rezidualni rizik".

Procenu rizika sprovodi tim ljudi koji imaju saznanja o određenim oblastima poslovanja. Članstvo u timu može se vremenom razlikovati kako se procenjuju različiti delovi posla. Procena može koristiti subjektivnu kvalitativnu analizu, zasnovanu na informativnom mišljenju, ili gdje su dostupne pouzdane informacije o valutama i istorijskim informacijama, a analiza može koristiti kvantitativnu analizu.

U širem smislu, proces upravljanja eko-rizicima sastoji se od:

1. Identifikacije imovine i procjena njihove vrijednosti, a uključuje: ljude, objekte, hardver, softver, podatke (elektronski, štampani), potrošni materijal i sl.;
2. provesti procjenu opasnosti, a uključuje: akte prirode, ratna dejstva i razaranja, tehnološke i dr. nesreće, zlonamerna dijela koja potiču iz unutrašnjosti ili izvan organizacije;
3. Sprovesti procjenu eko-ranjivosti, a za svaku ranjivost izračunati vjerovatnoću da će biti eksploatisana. Proceniti politiku, procedure, standarde, obuku, fizičku bezbjednost/sigurnost, kontrolu kvaliteta i tehničku sigurnost;
4. Izračunati uticaj koji bi svaka prijetnja imala na svaki zemljišni ili građevinski posjed, uz korišćenje kvalitativne/kvantitativne analize;
5. Identifikovati, odabrati i primjeniti odgovarajuće kontrole. Obezbjedite srazmjeran „odgovor“. Razmotriti produktivnost, ekonomičnost i vrijednost imovine;
6. Procijeniti efikasnost kontrolnih mjera. Osigurati da kontrole pružaju potrebnu zaštitu od troškova bez vidljivog gubitka produktivnosti.

Za svaki dati rizik, menadžment može izabrati da prihvati rizik zasnovan na relativnoj niskoj vrijednosti imovine, relativnoj niskoj učestalosti pojavljivanja i relativno malom uticaju na posao. Ili, rukovodstvo može odlučiti da ublaži rizik odabirom i primjenom odgovarajućih kontrolnih mjera, radi smanjivanja rizika. U nekim slučajevima, rizik se može prenijeti na korporaciju ili drugo preduzeće, tako što kupuje osiguranje ili *outsourcing* drugom poslu. Realnost nekih rizika može biti sporna, a u takvim slučajevima rukovodstvo može odlučiti da odbije rizik.

Odabir odgovarajućih kontrola i implementacije, na početku će pomoći organizaciji da smanji rizik na prihvatljive nivoe. Kontrolni izbor treba da sledi i treba da se zasniva na procjeni rizika. Kontrole mogu varirati u prirodi, ali su u suštini oni načini zaštite poverljivosti, integriteta ili dostupnosti informacija. ISO/IEC 27001: 2005 je definisao 133 kontrole u različitim oblastima, ali ovo nije iscrpljivo. Organizacije mogu implementirati dodatne kontrole, u skladu sa zahtjevima organizacije.

Institut za softverski inženjering, u publikaciji pod nazivom "Upravljanje sigurnošću preduzeća", definiše karakteristike efikasnog upravljanja sigurnošću. To uključuje: pitanje korporacije/preduzeća, lideri su odgovorni, posmatrano kao poslovni zahtev, bazirani na riziku, definisane uloge, odgovornosti i segregacija dužnosti, adresiran i primenjen u politici, adekvatne resurse, osoblje svesno i obučeno, zahtev životnog ciklusa razvoja, planirani, upravljani, mjerljivi i mjereni, pregledani i revidirani.

Upravljanje akcidentima u računaru od 1 do 3 pasusa (ne tehnički) koji razmatraju: odabir članova tima, definisati uloge, odgovornosti i linije autoriteta, definisati sigurnosni incident, definirati akcident koji se izveštava, obuka, otkrivanje, klasifikacija, eskalacija, zadržavanje, eradikacija, dokumentacija.

4. Menadžment u vanrednim situacijama

Upravljanje promjenama je formalni proces za usmjeravanje i kontrolu izmjena u okruženju za obradu informacija. Ovo uključuje promjene na desktop računarima, mreži, serverima i softveru. Ciljevi upravljanja promjenama su smanjenje rizika od promjena u okruženju za obradu informacija i poboljšanje stabilnosti i pouzdanosti okruženja za obradu dok su izvršene promjene. Nije cilj menadžmenta promena da spriječi ili otežava neophodne promjene od primjene.

Upravljanje promjenama obično nadzire Odbor za promenu pregleda sastavljen od predstavnika ključnih poslovnih područja, sigurnosti, umrežavanja, administratora sistema, administracije baze podataka, razvoja aplikacija, podrške za desktop računare i help desk-a.

Zadaci Odbora za pregled promjena mogu se olakšati upotrebom automatizovane aplikacije radnog toka. Odgovornost Odbora za promjenu pregleda je da se osiguraju organizacije dokumentovane procedure upravljanja promjenama. Upravljanje promenama obično nadzire Odbor za promenu pregleda sastavljen od predstavnika ključnih poslovnih područja, sigurnosti, umrežavanja, administratora sistema, administracije baze podataka, razvoja aplikacija, podrške za desktop računare i help desk-a. Zadaci Odbora za pregled promjena mogu se olakšati upotrebom automatizovane aplikacije radnog toka. Huminitarni subjekti često su obilazili Centre za zaštitu i pomoć tražiocima azila, kao i kampove za azil u okviru kontinuiranih aktivnosti u cilju sprovođenja zdravstvenog nadzora nad migranata. Tokom posete prikupljene su informacije u vezi sa zdravstvenim stanjem migranata i higijensko-sanitarnim uslovima boravka i sačinjeni su predlozi mera za očuvanje i unapređenje zdravlja i kvaliteta života.

Slika 6. Dramatične scene u „pohodu“ migranata iz Sirije u države Evrope

Mnoge kompanije su inicirale razne inicijative održivog razvoja koje su odgovorile na zahteve i očekivanja društva. Iako većina analitičara tvrdi da ove inicijative doprinose stvaranju profitabilnijeg poslovanja, ima mnogo menadžera koji još uvijek nisu uvereni u valjanost ovog argumenta. Razlog je u tome što su inicijative održivog razvoja razvijene u izolaciji poslovnih aktivnosti i još uvijek nisu direktno povezane sa poslovnom strategijom. Jedan od načina da se ojača veza između njih jeste da se meri stepen do kojeg se povećava performanse kompanije kao rezultat implementacije inicijative održivog razvoja.

Ako uporedimo tretman izbjeglica kod nas i okruženju, kod nas ima određenih prednosti. Neke država Balkana su podigle kapacitete u smislu registrovanja, obezbjeđivanja papira pomoću kojih oni mogu da se kreću slobodno kroz zemlju, ne ograničava se sloboda kretanja, mogu da dobiju humanitarnu pomoć. Kada je riječ o onima koji bi da ostanu, one moraju da unaprede procedure, da im obezbjedi status izbjeglica. To još nije riješeno u zadovoljavajućoj brzini i obimu.

Povodom dogovora lidera EU da se 40.000 migranata iz Grčke i Italije rasporedi unutar EU, osim Bugarske i Mađarske, važan korak je u dobrom pravcu, ali da postoji mnogo dodatnih

koraka koji treba da se preduzmu. Jedan od njih su da se obrati pažnja na koren problema. Sve dok je rat u Siriji, imaćemo izbjeglice. Trebalo bi da postoji više načina legalnog kretanja, poštovanje evropskih procedura, standarda, ove trenutne kvote moraju da se povećaju. Kada pogledamo brojke onih koji bi u EU, onih koji dolaze u Grčku i Italiju, i kvote treba da se povećaju¹⁰⁰.

„Zaboravljeno“ izbegličko/migrantsko naselje

Slika 7. Vapaj, ali pomoći sa strane nikada dovoljno

I kada je, nakon višegodina provedenih u izbjeglištvu znatan broj izbeglica bar djelimično rješio svoje probleme, repatrijacijom, odlaskom u treće zemlje ili lokalnom integracijom i kada se sa više optimizma gledalo na mogućnost trajnog i konačnog rješenja problema izbeglica.

Veliki broj ljudi zaposeo je sve parkovske površine u gradu tražeći rješenja kojih trenutno nije bilo. Mnogi su nasilno ulazili u neobezbeđene objekte što je stvorilo još težu i haotičnu situaciju. Preko 2.000 najugroženijih lica smješteno je u prostorije osnovnih škola na području jedne opštine pod direktnim ingerencijama državnog, odnosno okružnog Štaba civilne zaštite. Kako rješenja za trajniji smještaj nisu pronađena do početka školske godine došlo se u izuzetno tešku situaciju.

Nezadovoljstvo raseljenih lica kojima je smještaj bio neophodan, a sa druge strane i roditelja čijoj deci je uskraćena nastava na početku školske godine, kulminiralo je masovnim protestima i blokadom saobraćajnica. U takvoj situaciji intervenisao je Komesarijat za izbjeglice i u višednevnoj akciji u saradnji sa Povjereništvom za izbjeglice, MUP-om i uz logističku pomoć UNHCR-a uspio da u relativno kratkom roku pronađe i organizuje smještaj u drugim gradovima za preko 1.000 lica.

Tokom proteklih godina u regionu registrovano je preko 1.500.000 oboljelih od zaraznih bolesti. To je ujedno i najveći broj oboljelih u odnosu na prethodnih pet godina, dosta je

¹⁰⁰Tagovi: UNHCR , AZILANTI , IZBEGLICE , MIGRANTI

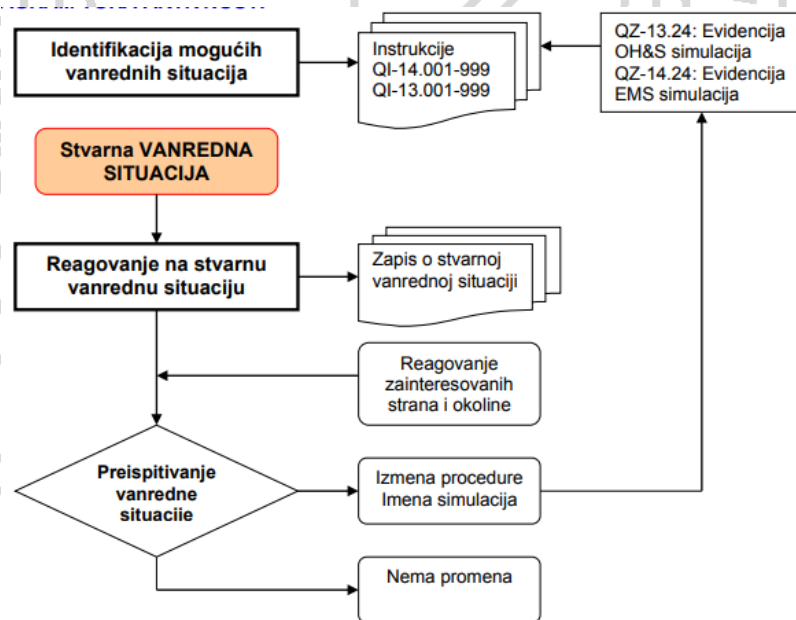
pomrlo, najviše od gripa, tuberkuloze, sepse, side i zapaljenja pluća. Broj bolesti koje se prenose polnim putem je za 11% manji u odnosu na prethodne godine. Registrovan je manji broj obolelih od AIDS-a. Najčešće zarazne bolesti u regionu: streptokokni faringitis i tonzilitis (gornji disajni trakt), grip, varicela (ovčje boginje), zapaljenja pluća, zarazni prolivi, bakterijske infekcije crijeva, šuga, šarlah, bakterijska trovanja hranom, salmoneloze i dr.

Odlaskom u druge države i drugačije klimatske zone od vaše, često ste izloženiji bolestima. Umanjite svoju izloženost oboljenjima tako što ćete pažljivo isplanirati svoj put i preduzeti neophodne mjere predostrožnosti. Bolesti koje nisu prisutne ili česte kod nas, kao što su žuta groznica, malarija ili besnilo u nekim dijelovima svijeta sasvim su uobičajene. Mnoge zarazne bolesti prenose se preko zaražene hrane i vode, ili preko ugriza insekata. Bolesti koje nisu prisutne ili česte kod nas: žuta groznica, malarija ili besnilo u nekim dijelovima svijeta sasvim su uobičajene.

Profesionalne bolesti su karakteristični poremećaji fizičkog, mentalnog ili socijalnog ponašanja, koji nastaju kao rezultat dugotrajnog bavljenja jednom profesijom, gdje može biti i zbrinjavanje migranata. One mogu biti uzrokovane fizičkim, hemijskim i biološkim agensima, koji su prisutni stalno ili povremeno u nekim profesionalne grupe radnika koji su izloženi fizičkih, hemijskih i bioloških resursa u toku rada.

Bolesti povezane sa radom uključuju:

- hronične nespecifične respiratorne bolesti (bronhitis, emfizem, astma),
- kardiovaskularne bolesti (hipertenzija, ishemijska bolest srca i uv bolesti),
- poremećaji ponašanja (anksioznost, sagorjevanje, tehnostres, mentalna bolest),
- bolesti lokomotornog sistema (lumbalni sindrom, sindrom bol vrata i težnja ekstremiteta, osteoartritis).

Slika 8. Dijagram "aktivnosti" u vanrednim situacijama

Oštećenja se javljaju kada nokse ili štetnih agenasa pojaviti u takvom obliku, količina ili intenzitet da djeluje dovoljno i na neki način kroz koji ne mogu uspostaviti potrebne kontakte sa organizam i izazvati prolazne ili trajne štete na tijelo dugo. Vrste naftoksi ili agensa koji mogu uzrokovati bolove na radu i koji se javljaju tokom rada mogu biti:

- fizička priroda - vlažnost, protok vazduha, pritisak, zračenje, buka i vibracije;

- hemijska priroda - prašina, metali, organski rastvarači, gasovi, pesticidi i plastika;
- biološka priroda - virusi, bakterije, paraziti, gljivice itd.

Pod krizama ili vanrednim situacijama podrazumeva se one pojave koje mogu masovno ugroziti stanovnike (život i zdravlje), materijalna, dobra i životna sredina u ratu i u miru.

U svim fazama procesa ovladavanja potreban je angažman niza državnih i privatnih organizacija i pojedinaca različitih specijalnosti. Zajednica se mora baviti krizama i pre nego se one dogode, a mora i pomoći u oporavku od posledica kriza.

Kao rezultat modernih promišljanja definisane su četiri faze sveukupnog upravljanja u krizama: ublaživanje, pripravnost, djelovanje i oporavak/obnova. Upravljanje u krizama jedna je od najsloženijih ljudskih delatnosti i nije ga jednostavno provoditi niti u mnogo bolje organiziranim zajednicama nego je to naša država, no kod nas ima onih koji poznaju problematiku koji bi mogli uspostaviti cjelovit Sistem upravljanja u krizama.

Upravljanje u krizama jedna je od najsloženijih ljudskih djelatnosti i nije ga jednostavno provoditi niti u mnogo bolje organiziranim zajednicama nego je to naša država, no kod nas ima onih koji poznaju problematiku, koji bi mogli uspostaviti cjelovit Sistem upravljanja u krizama kada bi im se dozvolilo.

Izlaz iz kriza postoji, no mnoštvo je prepreka boljem organizovanju za zaštitu i spašavanje stanovnika, dobara i okoline u svim vrstama ugrožavanja (priroda, tehnologija, rat), iz jednostavnog razloga što mnogima neorganizovano društvo pogoduje - za ostvarivanje nekih svojih interesa, za lov u mutnom, reklo bi se.

U mnogim državama svijeta postoje Fondacije/Agencije za ekološku bezbjednost/sigurnost) registrovane organizacija, koje rade na ekološkoj restauraciji i očuvanju kopnenih i vodnih resursa u ekološki osjetljivim, degradiranim i marginalizovanim područjima lokalne samouprave, regiona i države kroz koncentrisane i kolektivne napore cijele zajednice, posebno za vanredne situacije.

Za svaku vrstu kriza postoji niz specifičnih aktivnosti - mjera koje treba primjenjivati u svim fazama upravljanja u vanrednim situacijama. Te aktivnosti valja podrobno razraditi i poznavati za svaku vrstu eko-ugrožavanja živih bića i životne sredine. Razrada upravljanja u različitim kriznim stanjima zahtjeva okupljanje raznovrsnih stručnjaka zavisno o pojedinoj vrsti kriznih stanja.

U izgradnji sistema za upravljanje u kriznim stanjima valja polaziti od sljedećih segmenata, koje trebaju razraditi skupine stručnjaka za pojedina područja (rat, prirodne i tehnološke nesreće, terorističke akcije):

- analizirati opasnosti (ugroženost),
- uspostaviti vlasti (odgovarajuće zakonodavstvo),
- definisati organizaciju svih sudionika u zaštiti i spašavanju,
- razraditi sistem komuniciranja,
- ustanoviti sve resurse za djelovanje u vanrednim situacijama,
- napraviti ukupan plan za djelovanje u slučaju kriznih stanja,
- informisati javnost preko mas-medija i proces komunikacije

5. Plan i procedure za vanredne situacije

U okviru obuke za vanredne situacije (u miru, neposrednoj ratnoj situaciji i u ratu) postavljaju se nezaoblazna pitanja: *Šta biste učinili ukoliko bi oluja potopila vaš gradski centar? Kako biste odgovorili ukoliko bi ispad struje "spržio" vaše servere? Kako biste povratili vaše podatke i omogućili nastavak biznisa nakon nepredvidive katastrofe?*

Kada nesreća pogodi lokalnu samoupravu, grad, kompaniju ili preduzeće, koje nisu pripremljene za efikasna „odgovor“ na eko-krizu, posledice se kreću od dugotrajnih pauza

sistema, sto dovodi do gubitka prihoda pa do potpunog gubitka biznisa, kada mnoge IT kompanije nisu spremne da se nose sa takvim scenarijom.

Ključ za preživljavanje takvog događaja je poslovna strategija kontinuiteta, set pravila i procedura za „reagovanje“ u novonastaloj situaciji i oporavak od katastrofa, koje onemogućavaju IT, a glavni sastojak u strategiji kontinuiteta poslovanja je Disaster Recovery Plan (DRP).

Uopšteni koraci za kreiranje plana za povratak organizacije u slučaju katastrofe su: Analiza rizika, Uspostaviti budžet, Napraviti plan i Testirati.

Prvi korak u sastavljanju DRP-a je sprovođenje detaljne analize našeg računarskog sistema. Lista svih mogućih rizika koji prijete našem računarskom sistemu i ocjena koliko su stvarno opasni po naš IT sistem. Sve što može prouzrokovati prekid rada sistema je prijetnja, od relativno uobičajenih prijetnji kao sto su napadi virusa ili slučajnog brisanja podataka, do rijetkih kao što su poplave, požari ili zemljotresi.

Treba utvrditi koje prijetnje će se najverovatnije pojaviti i postaviti prioritete koristeći jednostavan sistem: rangirati svaku pretnju u dve kategorije, verovatnoća i učinak. U svakoj od kategorija, treba ocijeniti rizik kao nizak, srednji i visok¹⁰¹.

Korak 9. Krizni menadžment kao „odgovor“ kuda i kako dalje

Prevenција novih rizika i smanjenje rizika za trenutne katastrofe kroz implementaciju integrisanih mjera i sveobuhvatna ekonomska, strukturna, pravna, socijalna, zdravstven, kulturna, obrazovna, ekološka, tehnološka, politička i institucionalna koje sprječavaju i smanjuju izloženost i ugroženost rizika prema katastrofama, povećanje spremnosti za „reagovanje“ i obnovu i time povećati stabilnost.

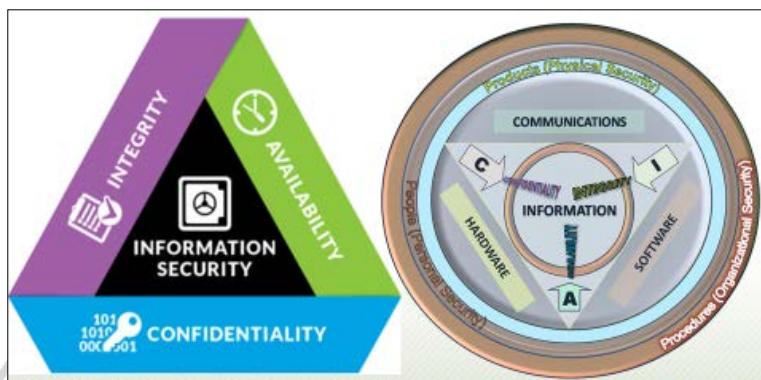
Izvještaj o istraživanju vanredne situacije sadrži opis vanredne situacije, opis reakcije na vanrednu situaciju, analizu uzroka i posledica, analizu postojećeg stanja i predlog za

¹⁰¹ Npr. mala Internet firma (sa manje od 50 zaposlenih) koja se nalazi u Kaliforniji može oceniti pretnju od zemljotresa kao srednje vjerovatnoće i jakog učinka, dok bi pretnja od strujnih udara bila ocenjena sa visokom vjerovatnoćom i visokim učinkom.

Tako bi u ovoj kompaniji analiza rizika strujnog udara bila veći rizik od zemljotresa te bi stoga dobila veći prioritet u DRP-u.

preduzimanje korektivnih ili preventivnih mjera. Ciljevi istraživanja vanredne situacije su: sprječavanje ponavljanja pojave, preispitivanje prakse upravljanja poslovnim procesima i načina rada zaposlenih, prikupljanje i statistička obrada podataka.

Analiza uzroka vanredne situacije sprovodi se kroz sljedeće faze: fizička ispitivanja, posmatranje procesa da bi se utvrdio mehanizam za aktiviranje vanredne situacije, intervjuisanje svjedoka i konsultovanje eksperata (po potrebi). Analiza uzroka obuhvata: utvrđivanje ljudskih i drugih faktora, utvrđivanje procedura, analizu korjena mogućih uzroka, identifikaciju rizika i utvrđivanje korektivnih ili preventivnih mjera.

Slika 10. Informacioni sigurnosni atributi u sistemu bezbednosti

Zaključak

Krize u svijetu i kod nas su neizbježan de života. Zatvarajući pred njima oči nećemo ih izbrisati, čak ni odgoditi. Važno je stoga videti o čemu je reč. Imenovanje omogućuje da se malo odmaknemo i objektivnije pogledamo što nam se događa, pomaže nam da ublažimo iracionalne strahove te razbija iluziju da prolazimo kroz nešto što se još nikada nikome nije dogodilo, omogućuje nam da jasnije vidimo i osjetimo stvarnost. Na eko-krizne situacije ne treba gledati kao na bezazlene situacije. Postoje načini za uspješno prelaženje eko-krize, a jedan od najbitnijih faktora u „vladanju“ eko-krizom je dobra komunikacija. Kada do krize dođe, ljudi koji su samo zahvaćeni osjećaju gotovo neutoljivo za informaciju. Investitori, kupci, dodaci, zaposleni, mas-mediji i drugi zainteresovani u jednoj državi, žele da znaju jer je do krize došlo, kako će se organizovati nosi sa kriznim situacijom i kako će stvari izgledati kad se kriza završi. Od načini rukovođenja kriznim situacijom i kriznog komuniciranja zavisi u kojoj će se mjeri zajednica ima negativnu posljedicu. Vrhunski menadžeri eko-krize pretvaraju priliku za izbjegavanje i oblikovanje novih procedura rada. Da bi kriza bila šansa, organizovanje je moraju pripreme za krizu. Iz toga, neophodnoje imati strategiju komunikacije u krizi, koja pomaže da se „reaguje“ u pravom trenutku i da na najbolji način iskoriste komunikacioni resurs u organizaciji. Naša iskustva i empirijska istraživanja pokazuju da za unaprjeđenje korporativnog upravljanja i društvene odgovornosti u jednoj državi najveću prepreku predstavlja nedostatak odgovarajuće regulative i institucija, nezainteresovanost vlade i česte promene njene politike. Kao glavni rizik u primjeni koncepta društvene odgovornosti kompanije/preduzeća najčešće navode povećanje operativnih troškova, ali i povećane zahtjeve zainteresovanih aktera i miješanje regulatornih organa, zaostajanje u odnosu na konkurenciju, produktivnost i profitabilnost, kao i negativan uticaj na kvalitet usluga.

Kada su u pitanju migranti-raseljena lica, situacija na našim prostorima je veoma teška za definisanje održivih rješenja za njihovo uspješnije uključivanje i aktivniju participaciju.

Većina IRL živi u veoma lošim stambenim uslovima, u nekvalitetnim objektima kojima nedostaje mnogo elemenata infrastrukture. Skoro sva ova domaćinstva se nalaze u riziku od siromaštva, sa niskim i nestabilnim prihodima. Ovaj koautorski rad pruža široko znanje i razumjevanje destinacijskog marketinga i brendiranja, u okviru korporativno-društvene odgovornosti u poslovanju i očuvanju životne sredine, u uslovima boravka i polaska migranata kroz našu zemlju. Rad predstavlja konceptualno obrazloženje, koje pokriva operativne i strateške perspektive sektora proizvodnje, potrošnje, putovanja, turizma i ekologije.

Literatura

- [1] Atwood, L. E., and A. M. Major. 2000. Optimism, pessimism, and communication behavior in response to an earthquake prediction. *Public Understanding of Science* 9(4):417-431.
- [2] Berkes, F., and C. Folke. 2002. Back to the future: ecosystem dynamics and local knowledge.
- [3] Biočanin, R. Humana ekologija, Farmaceutsko-zdravstveni fakultet u Travniku, Travnik, 2016.
- [4] Biočanin, R., Badić, M., Tešić, M. Ekološka bezbednost u vanrednim situacijama, sa akcentom na države Zapadnog Balkana, I Međunarodni workshop „Prilagođavanje klimatskim promjenama u BiH i Srbiji kao odgovor na prirodne i antropogene nepogode“, 6-8. jun 2016. Travnik.
- [5] Blacconiere, WG, Northcutt WD. 1997. Environmental information and market reactions to environmental legislation. *Journal of Accounting, Auditing, and Finance* 12(2): 149–178.
- [6] Blacconiere WG, Patten DM. 1994. Environmental disclosures, regulatory costs, and changes in firm value. *Journal of Accounting and Economics* 18: 357–377.
- [7] Carroll, A.B. (1991), “The Pyramid of Corporate Social Responsibility: Toward the Moral Management or Organizational Stakeholders”, *Business Horizon*, p -9.
- [8] Čevrljaković-Dobričić, N., Biočanin, R., Panić, S., Kvantifikacija uticaja na životnu sredinu u vanrednim situacijama, Naučni skup „Bezbednost u zaštiti životne sredine“, Privredna komora Srbije, 5-6. februar 2007. Beograd.
- [9] Godfrey PC, Hill CWL. 1995. The problem of unobservables in strategic management research. *Strategic Management Journal* 16: 519–534.
- [10] Jusufrić I., Milešević T., Biočanin R. Ekološko graditeljstvo i industrijske zone u urbanim sredinama Zapadnog Balkana, IV Simpozijum sa međ. učešćem “Ekološko-duhovne vrednosti u multietničkom prostoru Srbije, zapadnog Balkana, Evrope i sveta” SDEV-2016, CESNA B, Beograd, 08-10. septembar 2016. Novi Pazar.
- [11] Knauer NJ. 1994. The paradox of corporate giving: tax expenditures, the nature of the corporation, and the social construction of charity. *DePaul Law Review* 44: 1–97.
- [12] Layton, T. P. (2007). *Information Security: Design, Implementation, Measurement, and Compliance*. Boca Raton, FL: Auerbach publications. ISBN 978-0-8493-7087-8.
- [13] Mansell, R. When, U. *Knowledge Societies: Information Technology for Sustainable Development*. Oxford (UK): Oxford University Press, 1998.
- [14] Nešković, S. *Biznis diplomatija i industrijska špijunaža u ostvarivanju kompetitivne prednosti srpske privrede*, CESNA B, Beograd, 2011.
- [15] Peltier, Thomas R. (2002). *Information Security Policies, Procedures, and Standards: guidelines for effective information security management*. Boca Raton, FL: Auerbach publications. ISBN 0-8493-1137-3.